

Marijana Korunek

Utvrda Grebengrad kod Novog Marofa

Marijana Korunek
Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Varaždinu
RH – 42 000 Varaždin, Gundulićeva 2

UDK: 725.182(497.5-37Novi Marof)
Pregledni rad/Subject Review
Primljen/Received: 5. 4. 2013.

Ključne riječi: fortifikacijska arhitektura, utvrda, Novi Marof, Mađarevo, Grebengrad, srednji vijek, rani novi vijek

Key word: fortification architecture, fort, Novi Marof, Mađarevo, Grebengrad, Middle Ages, Early Modern Age

Na području Varaždinske županije do sada je evidentiran veći broj objekata fortifikacijskog karaktera, od kojih su neki nastali još u pravopovijesnom razdoblju, te kasnije u antici, srednjem vijeku i ranom novom vijeku. Među njima se posebice ističe utvrda Grebengrad, izgrađena najvjerojatnije tijekom druge polovine 13. stoljeća, a napuštena početkom 18. stoljeća. U članku se daje pregled povijesnih prilika kao osnova za poimanje same utvrde, opis njezinog današnjeg stanja, te pregled do sada provedenih građevinskih i konzervatorskih zahvata na njezinom očuvanju.

UVODNE NAPOMENE

Veliki poticaj za gradnju novih utvrda bila je provala Tatara u Hrvatsku 1241. godine. Kralj Bela IV.¹ sve učestalije dijeli pravo na gradnju privatnih utvrda i utvrđenih gradova plemićima i feudalnim gospodarima, te se uspostavlja tzv. sustav tvrđava – *sistemma castrorum*. Utvrđeni feudalni gradovi čuvali su sigurnost i moć svojih gospodara, ali su ujedno imali važnu ulogu u obrani cijele zemlje u opasnim i turbulentnim ratnim vremenima (primjerice u razdoblju hrvatskih protuturskih ratova od kraja 15. do 18. stoljeća).² Jedna od većih i za obranu strateški značajnih utvrda bio je Stari grad Greben, odnosno Grebengrad. Utvrda je, osim što je imala obrambenu funkciju, bitno utjecala i na razvoj i naseljavanje cijele nizine, a uz nju se veže i početak nastajanja današnjega grada Novog Marofa. Od nekadašnje velebne utvrde do danas su ostale samo ruševine, ali s relativno

visokom stopom očuvanosti zidova. Prema svim dostupnim podacima, na utvrdu nikada nisu vršena arheološka istraživanja, a s djelomičnom građevinskom sanacijom zidova započelo se tek 2011. godine.

Ostatci utvrde smješteni su na istočnom rubu Ivanšćice, ispod vrha Velikog Lubenjaka, na kojemu je nekada bio kamenolom iz kojega se vadio kamen za njezinu izgradnju. Grebengrad je izgrađen na nepristupačnoj litici, na platou koji je od masiva Ivanšćice odvojen dubokim prokopom (sl. 1).³ Od posljednjih kuća naselja Topličica udaljen je približno 1400 m zračne linije, a od župne crkve sv. Vida i sv. Jurja u Mađarevu oko 2 km. Nepristupačan položaj za izgradnju utvrde izabran je kako bi se mogao lakše obraniti od brojnih i čestih neprijateljskih napada. Promatrajući širi prostor Grebengrada bit će potrebno ubicirati i druge fortifikacijske objekte koji su povezani s ovom utvrdom. Jedan takav fortifikacijski objekt je kula osmatračnica u Kamenj Gorici, koja je u 20. stoljeću znatno snižena i pretvorena u kapelu.⁴

POVIJESNI PODATCI

Pisani izvori daju nam djelomični uvid u povijest ove utvrde u periodu od 13. do početka 18. stoljeća, kada se ona već navodi kao ruševina. Grebengrad nedvojbeno spada među najstarije gradove Hrvatskog zagorja, a prvi put se spominje 1209. godine u ispravi Andrije II.,⁵ kojom on

¹ Hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. (1206.–1270.), sin Andrije II. i Gertrude od Andechs-Merana.

² Tkalčec, T. (2002.): Stari grad Čanjevo, *Cris*, god. IV, br. 1/2002, 23.

³ Utvrda je smještena na katastarskoj čestici 1648/170, katastarska općina Donje Makojišće (zemljišno-knjižni uložak 2676). Zaštićeno je kulturno dobro koje je upisano u Registar kulturnih dobara RH pod brojem Z-3440. Prostorne međe kulturnog dobra određene su katastarskim česticama 1648/169 (zk. ul. 2197), 1648/485 (zk. ul. 3287), 1648/171 (zk. ul. 2454), 1648/172 (zk. ul. 2460), 1648/173 (zk. ul. 2749), 1648/174 (zk. ul. 2379), 1648/213 (zk. ul. 1177), 1648/214 (zk. ul. 2734), 1648/215 (zk. ul. 2734), 1648/216 (zk. ul. 2431), sve upisane u k. o. Donje Mokojišće.

⁴ Arheološko nalazište Kula u Kamenj Gorici je zaštićeno kulturno dobro koje je upisano u Registar kulturnih dobara RH pod brojem P-4141.

⁵ Andrija II. Arpadović (1205.-1235.)

1 Pogled na ostatke utvrde Grebengrad s pristupnog puta na JI; vidljive su različite visine platoa utvrde, stanje 2012. (foto: M. Korunek)

View of the remains of Fort Grebengrad from south-east access road; different heights of the fort plateaus are visible, condition in 2012. (photo: M. Korunek)

dodjeljuje Varaždinu povlastice kraljevskog i slobodnog grada.⁶ Spomenutom ispravom kralj je Varaždincima, zbog pružene pomoći prigodom njegova zatočenja u nedalekom Knežincu, podijelio povlastice te utvrdio granice gradskog posjeda, na čijem se rubu smjestio upravo *castrum Greben*, odnosno Grebengrad. Njegov vlasnik bio je kralj Andrija II., a u njemu se tada navodi njegov pristav (kaštelan) Gardun.⁷ Međutim, većina autora koja se bavila ovom poveljom smatra da ona nije autentična.⁸ S obzirom na opravdane sumnje da isprava koja je datirana u 1209. godinu nastaje kasnije, odnosno u vrijeme kada su nasljednici kaštelana Garduna zaista bili u vlasništvu Grebengrada, možda je baš to bio razlog da se vlasništvo obitelji Gardun nad tim posjedom datira u raniji period nego što je to zaista bilo. Možemo samo pretpostaviti da je ova utvrda sagrađena tijekom 13. st. i to najvjerojatnije nakon provala Tatara 1242. godine. Tijekom 13. st. kao vlasnik Grebengrada navodi se i Branić, sa svojim sinovima Jurjem, Markom, Fylom,

Selkom, Stephanom i Powsom.⁹ Upravo su Branićevi sinovi zamijenili 1277. godine s Gardunom i Vukoslavom, sinovima ranije spomenutog Garduna, grad Greben i ostale svoje zemlje oko grada na Lonji, za tri sela i to Bisticu, Breznicu i Bišicu i za 30 maraka banskih dinara.¹⁰ Ovog Garduna, brata Vukoslavova, obdario je kralj Andrija III. 1291. godine trgovištem Hrašćinom, a iste godine oslobodio ga je podavanja kunovine u iznosu od 7 dinara i drugih daća, te od svakog tereta banove zalaznine na njegovim imanjima Grebenu i Hrašćini.¹¹ Gardun je 1290. kupio od zagrebačkog biskupa Ivana I. grad Medvedgrad zajedno sa Garićem i selom Gjulincem.¹² On je isprva bio privržen kralju Andriji III.,¹³ ali je 1295. godine stao uz njegova protivnika Karla Roberta,¹⁴ te mu zagrebački biskup uzima Garić i Gjulincem. Imao je Gardun neprilika i s Medvedgradom, koji je 1299. osvojio biskup Mihajlo, nakon čega ga se Gardun

6 Laszowski, E. (1902.): *Hrvatske povijesne građevine*, Knjiga I, Zagreb, 40; Nadilo, B. (2004.): Ruševine zamkova na jugoistočnim obroncima Ivanščice, *Građevinar*, 56-2, 108.

7 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 40; Koščak, A. (1998.): *Remetinec i Oštrice*, Zagreb-Remetinec, 19.

8 Većina autora smatra da je ova isprava falsifikat koji nastaje kasnije, najvjerojatnije u 15. st.; Šišić, F. (1914.): *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb; Szentpétery, I. (1923.): *Az Árpád-házi királyokok leveleinek kritikái jegyzéke (Regesta regum stirpis Arpadianaecritico-diplomatica)*, sv. I, Budimpešta, 1-3; Tanodi, Z. (1943.): Izpravnost varaždinske darovnice iz god. 1209., *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. I, sv. 4, Zagreb, 289-315; M. Matijević Sokol, M. (2009.), Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. g., *Povijesno-diplomatička analiza, 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, Varaždin, 19-26 i dr.

9 Szabo, Gj. (1920.): *Srednjovječni gradovi i Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 81; Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 40, navodi da su Branićevi sinovi bili Juraj, Marko, File, Želko, Eto, Prodan i Puž.

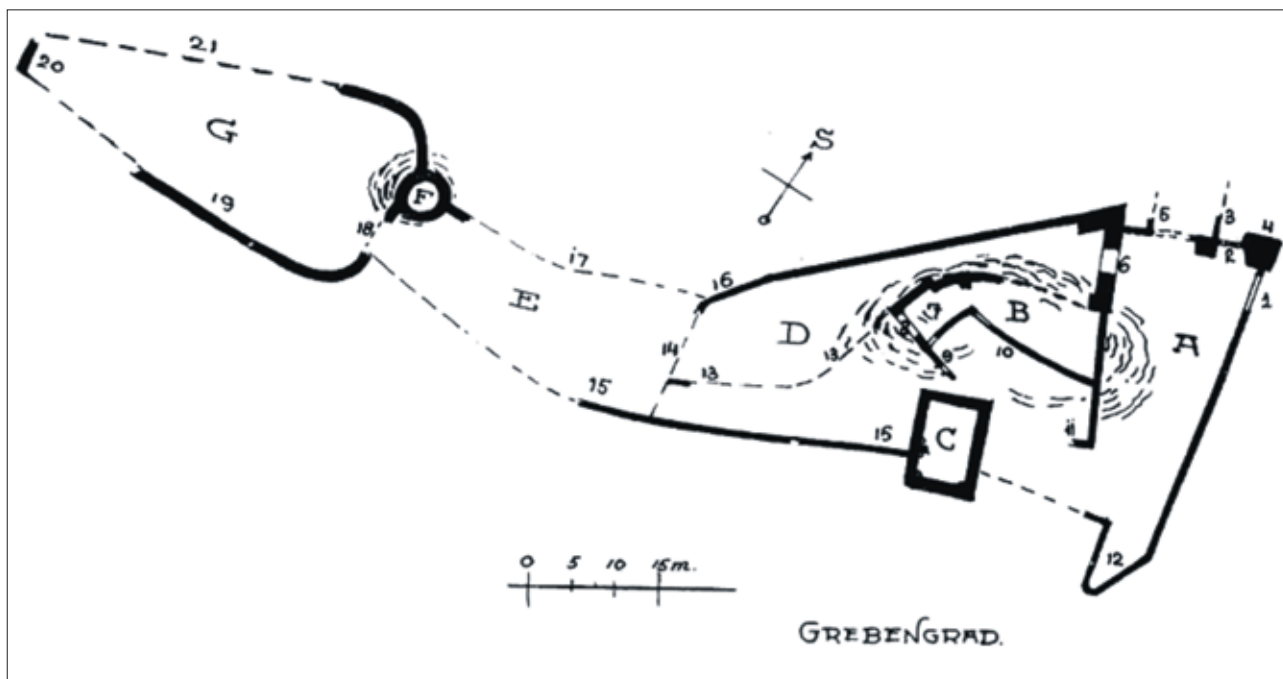
10 U ovoj ispravi ne navodi se ime grada, ali se navodi *castrum* na izvoru Lonje, te se najvjerojatnije radi upravo o Grebengradu; Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 40; Adamček, J. (1973.): *Vlastelinstvo Greben, Kaj*, br. 4-5, god IV, Zagreb, 16; ispod Grebengrada izvire jedna Lonjica, koja se kasnije spaja s drugom i tvori rijeku Lonju, Szabo, Gj. (1940.): *Hrvatsko Zagorje*, Zagreb, 107; Nadilo smatra da je ova isprava najsigurnija za prvo navođenje Grebengrada, Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 108.

11 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 40; Nadilo ovu ispravu datira u 1290. godinu, Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 108.

12 Isto, Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 109.

13 Andrija III. Mlečanin (vladao 1290.–1301.), sin Stjepana Postuma i Tomasine Morosini.

14 Karlo I. Robert (1288.–1342.), sin Karla Martela iz dinastije Anžuvina.

2 Tlocrt utvrde Grebengrad (precrtno prema: Szabo, Gj., MKRH, Planoteka uprave za zaštitu kulturne baštine, TBMF 45057)

Ground plan of Fort Grebengrad (traced according to: Szabo, Gj. (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Archive of Plans of the Directorate for the Protection of Cultural Heritage, TBMF 45057)

odrekao u korist kralja Andrije III., u zamjenu za svoju slobodu. Nakon Gardunove smrti Grebengrad je bio u vlasništvu njegovog sina Ivana i Vukoslavovih sinova Hektora i Punyka.¹⁵ Njima je kralj Karlo Robert 1322. godine potvrdio darovnicu iz 1291. i sve povlastice koje iz nje proizlaze.¹⁶ Posjed Greben graničio je s posjedima reda ivanovaca, čije je središte bilo u nedalekoj Beli, a u ispravama se navodi njihov sukob.¹⁷ Jedni su drugima nanijeli velike štete, ali su se ipak grebenski gospodari izmirili s Gerardom, zamjenikom priora belskog i to pred kraljem Karlom Robertom 1322. godine.¹⁸ Hektor Grebengradski kupio je 1324. posjed Zamlaku, čime je povećao posjed obitelji Grebenski. On se 1357. navodi kao gospodar Grebena, zajedno s Lorandom, sinom Punykovim, ali su ga ubrzo izgubili zbog veleizdaje.¹⁹ Kralj Ljudevit²⁰ vraća knezu Petru i bratu mu Lorandu, sinovima Punyka Grebengradskog posjed Zamlaku.²¹ Isti im ispravom od 21. ožujaka 1360. potvrđuje ispravu svojeg prethodnika, odnosno povelju kralja Karla od 15. prosinca 1322., te ih oslobađa svih podavanja kraljevskom fisku.²²

15 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 40.

16 Isto, Szabo, Gj. (1920.): nav. dj.: 81.

17 Belaj, J. (2008.): Bela – ivanovečki burg na Ivančici, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 25, Zagreb, 166.

18 *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sabrao T. Smičiklas; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (u nastavku CD), sv. IX, isprava no. 83, 97; Koščak, A. (1998.): nav. dj.: 19; Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 109.

19 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 42.

20 Ljudevit I Anžuvina (1326.–1382.), najstariji sin kralja Karla Roberta.

21 CD XII, isprava no. 301, 402-403.

22 CD XIII, isprava no. 10, 15-16.

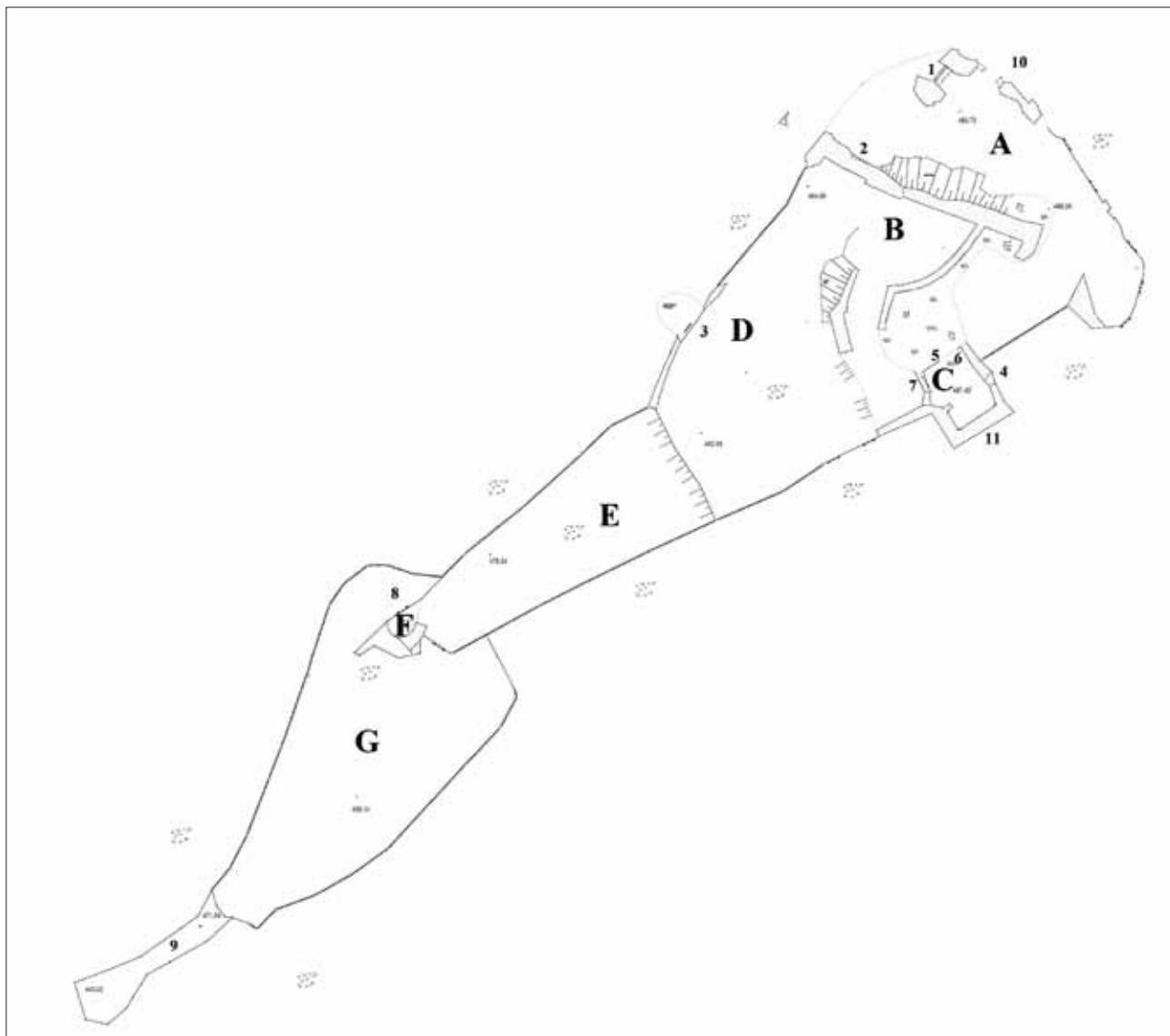
Lorand (*Lourandus*) de Greben, sin Punykov, uz sina Nikolu sklapa 3. lipnja 1360. pred Zagrebačkim kaptolom nagodbu s bratom Petrom, u kojoj im Petar potvrđuje darovanje učinjeno pred Kaptolom stolnobiogradskim, a povrh toga im daruje svoj posjed Zamlaka (*Zamlachya*) ispod Grebena.²³ U istoj ispravi sastavljene su i odredbe glede nasljedstva sveukupnih dobara spomenute braće u slučaju smrti Petrove, odnosno Lorandove.²⁴ Lorand je imao dva sina, Nikolu i Hermana, čiji se potomci nazivaju Hermanffy de Gereben, a njihov grb je zubato kolo nad kojim kroči lav.²⁵ Grebengradski gospodari su međusobnim ugovorima postajali suvlasnicima na dijelovima posjeda svojih rođaka, pa su se i obvezali na nasljeđivanje u slučaju izumiranja kojega od njihovih rodova.²⁶ Gospodar Grebengrada 1378. godine još je bio Petar, a 1404. su banovi Pavao Bišen i Pavao Peć po nalogu kralja razorili do temelja neki kaštel Hermana i brata mu Nikole Grebenskog, te Antuna, Ivana, Kolomana, Petra i Nikole, sinova Nikole (sina Hermanova). Kralj je to najvjerojatnije učinio zato što su Ivan i Nikola Grebenski ubili Nikolu Gotalovečkog, vlasnika grada Gotalovca. Kao gospodar Grebengrada navodi se 1411., uz Nikolu i Ivana, i Herman, sin Loranda Grebenskog, a 1428. i 1435. kao

23 CD XIII, isprava no. 21, 28-29.

24 CD XIII, isprava no. 21, 28-29; Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 42.

25 Szabo, Gj. (1920.): nav. dj.: 81.

26 Filipan, B. (2011.): Odnos topličkog i grebenskog vlastelinstva i plemićkih obitelji te njihove donacije marijanskim svetištima, *Zbornik radova Podno Grebengrada (Sub castro greben)*, Zagreb-Novog Marof, 153.

3 Geodetski snimak postojećeg stanja utvrde Grebengrad s označenim dijelovima utvrde (izradio R. Milić, 2008.)
 Geodetic architectural survey of Fort Grebengrad with marked segments of the Fort (carried out by R. Milić, 2008)

gospodari se navode Juraj, sin Antuna Grebenskog i brat mu Ivan, dok su njegovi gospodari 1439. Ivan i Grgur, sinovi Nikole i unuci Petra Grebenskog, te Jelisava, kći Ivana i žena Sigismunda Hantižara Bednjanskog.²⁷ Oko 1445. godine Grebenki su izgubili svoje veliko grebensko vlastelinstvo, a preotela im ga je obitelj Celjski, odnosno njihov kapetan Jan Vitovec,²⁸ koji je već 1453. za te posjede isposlovao kraljevsku darovnicu.²⁹ Njemu je ovaj posjed bio iznimno važan, pa je obiteljskom imenu pridodao i naziv *de Gereben*. Upravo se Vitovec smatra glavnim donatorom izgradnje današnje župne crkve Blažene Djevice Marije Kraljice sv. Krunice u Remetincu, na koju su grebengradski

gospodari imali patronatsko pravo.³⁰ On je od Katarine, udovice Ulrika Celjskog,³¹ kupio sve njezine gradove u Varaždinskoj i Križevačkoj županiji, te se od tada potpisivao županom vječnim zagorskim, te vrhovnim kapetanom Kraljevine Slavonije i banom.³² Vitovec i njegovi sinovi Juraj, Ivan i Vilim zadržali su Greben i nakon smrti posljednjeg Celjskog 1456., a bivša grebenska gospoda pokušala su tada sudskim putem vratiti svoje nekadašnje posjede.³³ Kako im to nije uspjelo, pristali su na nagodbu s novom vlastelom Grebena, pa je Ladislav Hermanffy de Greben dobio od Vitovca 1456. za bivše grebenske posjede vlastelinstvo Nove Dvore u Slavoniji, a nagodili su se i s drugim članovima

27 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 42.

28 Jan Vitovec (? –1468.), navodi se još kao Vitovac, Bitovec, Witowec, Wittowecz, Wittobecz, Bythowecz de Gereben, a suvremenici ga često zovu Pan Jan (gospodin Jan).

29 Adamček, J. (1973.): nav. dj.: 17.

30 Vukičević-Samaržija, D. (1993.): *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 194, f. 51.

31 Ulrik II. Celjski (1406.-1456.), sin Fridrika II. i Elizabete Frankopan.

32 Koščak, A. (1998.): nav. dj.: 19.

33 Adamček, J. (1973.): nav. dj.: 17.

4 Ulazni dio utvrde Grebengrad, stanje 2009. (foto: M. Korunek)
Entrance to Fort Grebengrad, condition in 2009 (photo: M. Korunek)

5 Ulazni dio utvrde Grebengrad, stanje 2010. nakon raščišćavanja
(foto: M. Korunek)
Entrance to Fort Grebengrad, condition in 2010, following clearing up
(photo: M. Korunek)

obitelji Grebenski.³⁴ Sredinom 15. st. na grebenskom vlastelinstvu bilo je oko pedesetak sela i zaselaka, a u to vrijeme počinje se razvijati gradski život, pa se tako 1453. spominju dva vlastelinska trgovišta, Hrašćina i Mađarevo.³⁵ Kralj Matija Korvin³⁶ oduzeo je 1488. sinovima Jana Vitovca, kao pristašama njemačkog cara Fridriha III.,³⁷ sve posjede u Hrvatskom zagorju, pa se Ladislav Hermanffy mogao vratiti u Greben.³⁸ Međutim, čini se da je Greben i ranije prešao natrag u vlasništvo starih gospodara, jer se Ladislav Grebenski već 1481. navodi kao Hermanffy de Greben.³⁹ Kako Ladislav nije imao djece, posvojio je 1481. Baltazara Batthyanyja,⁴⁰ koji je 1490. naslijedio vlastelinstvo Greben i oko pedesetak manjih posjeda u Slavoniji, a tada je Greben postao glavni posjed obitelji Batthyany u Hrvatskoj.⁴¹ Međutim, Baltazar Batthyany nije odmah ušao u posjed grebenskog vlastelinstva, jer ga je preuzeo Matija Korvin, koji ga daruje svom sinu Ivanišu.⁴² Baltazar dolazi u posjed grada Grebena 1491., a nije sigurno je li ga dobio od Ivaniša Korvina ili ga je silom preoteo.⁴³ Obitelj Batthyany inače je vjerno služila banu Ivanišu, te je on i službeno 1502. zapisao grad Greben Baltazaru Batthyanyu.⁴⁴ Juraj grof Zagorski podignuo je 1494. tužbu pred kraljem u kojoj navodi da je Baltazar Batthyany silom

.....
34 Isto.

35 Adamček, J. (1973.): nav. dj.: 18.

36 Matija Korvin (1443.–1490.), sin Janka Hunjadija.

37 Fridrik III. (1415.–1493.), pripadnik leopoldske loze Habsburgovaca.

38 Adamček, J. (1973.): nav. dj.: 17.

39 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 43.

40 Szabo, G. (1920.): nav. dj.: 81; Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 109.

41 Adamček, J. (1973.): nav. dj.: 17.

42 Ivaniš Korvin (1473.–1504.), izvanbračni sin kralja Matije Korvina.; Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 43; Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 110.

43 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 43; Nadilo datira ovu ispravu u 1481. g., Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 110.

44 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 43-44.

oteo grad Greben, a ta parnica nije bila riješena još 1501. godine. Zanimljiv je i podatak da je Juraj Zagorski 1496. pred Kaptolom požunskim prodao gradove Greben, Lopor i Ludbreg Ernuštu Čakovečkom i kardinalu Tomi Bakaču, ali oni nikada nisu došli u posjed kupljenih gradova. Isto je bilo i nakon smrti Vilima Zagorskog, kada je kralj Vladislav 1515. darovao grad Greben, Sv. Jakov, Trakošćan i Nove Dvore nekom Vuku Pilebergeru, koji također nikada nije došao u posjed ovih gradova. Batthyany je ostao vlasnik grada Grebena sve do svoje smrti 1520., kada ga nasljeđuje sin Franjo, koji je bio hrvatski ban od 1526. do 1533., a koji umire 1560. godine.⁴⁵ U ratovima s Turcima istaknuo se Franjin sin Krsto, kojemu kralj Ferdinand⁴⁶ 19. kolovoza 1552. piše da se pridruži banu u obrani domovine, a tada je naložio da se u njegov grad Greben i samostan pod gradom (Remetinec) dâ jaka posada, te da se opskrbe prahom i olovom. Nakon Franjine smrti gradom Grebenom vladao je njegov sin Baltazar koji umire 1588., a kojega nasljeđuje sin Franjo, koji je podupirao erdeljskog kneza Gabrijele Bethlena, pristašu protestantizma, koji je u Ugarskoj potpirivao rat protiv kralja Ferdinanda II.⁴⁷ Zbog toga je na Grebengrad krenuo Nikola Frankopan,⁴⁸ čija je opsada bila u zimi 1621. godine.⁴⁹ Grad je branila posada od 70 ljudi pod zapovjedništvom Jurja Turkovića, a sam Franjo Batthyany bio je odsutan, pa je pismima bodrio posadu. Grebengrad je osvojen 9. veljače 1621., a Nikola Frankopan je svečano uveden u posjed grada 11. srpnja iste godine, kada je sastavljen i popis sve imovine. Već 8. veljače sljedeće godine Juraj Turković je s nekoliko vojnika krenuo

.....
45 Isto.: 44.

46 Ferdinand I. (1503.–1564.), sin Filipa Lijepog.

47 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 44.

48 Isto; Szabo, G. (1920.): nav. dj.: 82.

49 Koščak, A. (1998.): nav. dj.: 20; Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 110.

6 Stariji ulaz u utvrdu Grebengrad koji je naknadno zazidan, stanje 2012. (foto: M. Korunek)

Old entrance to Fort Grebengrad, which was subsequently walled up, condition in 2012 (photo: M. Korunek)

7 Pogled na središnji dio utvrde Grebengrad, glavna kula, 2008. (foto: M. Korunek)

View of the central part of Fort Grebengrad, main tower, 2008. (photo: M. Korunek)

na Grebengrad, te je zarobio vojnike Nikole Frankopana i zauzeo grad za svog gospodara Baltazara Batthyanya, čime je upravu nad gradom mogao preuzeti Baltazarov sin Adam.⁵⁰ U Adamovo vrijeme Grebengrad je još bio potpuno čitav te je imao svog ključara, jer je Batthyany stanovao u susjednom Zamlačju.⁵¹ Sredinom 17. stoljeća Greben je ženidbom stekao grof Juraj Erdödy,⁵² a navodi se da je on imao dvije trećine posjeda, te da je u gradu Grebenu imao svog upravitelja, a da je trećinu posjeda držala obitelj Humski.⁵³ Upravitelj Grebena i Hrašćine bio je Sebastijan Szentbiborczy, koji je činio nasilja i štete Ivanu Humskom mlađem na njegovom dijelu grebenskih dobara, zbog čega je ovaj podigao parnicu protiv Erdödyja i žene mu Elizabete Batthyany. Potužio se i banu Nikoli Zrinskom uz napomenu da je spreman, budući da nema djece, svoju trećinu grebengradskih dobara prepustiti Erdödyju za 6000 for., samo da jednom ima mira od bahatih upravitelja. Udovica Franje Batthyanyja Eva Poppel uvedena je u posjed grebenskih dobara 1656., te je sudski odlučeno da na grebenska dobra isključivo pravo imaju ona i Elizabeta, kći Franje Batthyanyja i žena Jurja Erdödyja. No, ubrzo nakon toga cijeli grebenski posjed i grad Greben bio je u vlasništvu grofova Erdödy,⁵⁴ a kao gospodar grebengradskih dobara spominje se 1710. Aleksandar Erdödy. O napuštanju grada i prestanku života u njemu nemamo pouzdanih podataka, ali u dokumentu iz 1712. grad Greben se već spominje kao ruševina *diruti Castris Greben*.⁵⁵ Grof Juraj Erdödy gradi dvorac u plodnoj dolini rijeke Bednje, ali ga njegova obitelj

50 Koščak, A. (1998.): nav. dj.: 20.

51 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 46.

52 Adamček, J. (1973.): nav. dj.:18; Nadilo, B. (2004.): nav. dj. 110.

53 Laszowski, E. (1902.): nav. dj.: 46-47.

54 Isto: 47.

55 Nadilo navodi požar 1710., te tu godinu uzima kao relevantnu za napuštanje Grebengrada, Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 110.

zbog stalnih poplava napušta i seli se na brežuljak. Tu Ljudevit Erdödy 1776. gradi novi jednokatni dvorac, uz koji je formiran krasan perivoj sa jezerom.⁵⁶ U naselju Grana nalazi se kurija koja je također pripadala obitelji Erdödy,⁵⁷ a za masivna drvena vrata koja se nalaze na njezinom dvorišnom pročelju pretpostavlja se da su nekada bila ulazna vrata utvrde Grebengrad. Vrata su smanjena u odnosu na izvornu veličinu, što upućuje na to da nisu izrađena za kamenu portal u koji su danas ugrađena, a na njima se očuvala barokna kvaka u formi lisnate volute.

OPIS I STANJE UTVRDE

Stari grad Grebengrad danas je ruševina s relativno visokom stopom očuvanosti zidova. Bez provedenih arheoloških istraživanja teško možemo preciznije datirati izgradnju pojedinih dijelova ovog utvrđenja, koje se gradilo i pregrađivalo tijekom više stoljeća, kao i nedvojbeno odrediti njihove funkcije. Najstariji dio utvrde zasigurno je bila centralna kula koju je branio utvrđeni ulazni plato. S obzirom na mješovito zide centralne kule, njezino oblikovanje treba definirati kao kasniju izgradnju (sl. 7). Možemo pretpostaviti da je središnji plato, zajedno s kapelom, bio rezerviran za njezinog vlasnika, dok su ostali dijelovi bili predviđeni za boravak posade i posluge. Potrebno je napomenuti da središnji dio utvrde i kapela imaju najvišu stopu očuvanosti zidova u odnosu na cijeli objekt, te je zbog toga njihova građevinska i statička sanacija određena kao prioritet (sl. 1, 5, 7, 8, 9, 10). Od vremena kada je utvrda napuštena, njezina je građevinska konstrukcija bila izložena nepovoljnim vremenskim utjecajima, što je dovelo

56 Koščak, A. (1998.): nav. dj.: 21; Nadilo, B. (2004.): nav. dj.: 110; riječ je o dvorcu u Novom Marofu u kojem je danas smještena Specijalna bolnica za kronične bolesti Novi Marof.

57 Ova jednokatna barokna kurija u kasnijim je pregradnjama u najvećoj mjeri izgubila sve dekoracije na vanjskim pročeljima, a danas je u iznimno lošem stanju.

8 Pogled na svetište kapele unutar kompleksa utvrde Grebengrad, stanje 2008. (foto: M. Korunek)

View of the sanctuary of the chapel inside the complex of Fort Grebengrad, condition in 2008. (photo: M. Korunek)

9 Kapela unutar utvrde Grebengrad nakon pripremnih radova 2012. (foto: M. Korunek)

Chapel within Fort Grebengrad following preparation works in 2012 (photo: M. Korunek)

10 Pogled na južni i istočni zid kapele utvrde Grebengrad izvana, stanje 2012. (foto: M. Korunek)

View of the south and east wall of the chapel of Fort Grebengrad from the outside, condition in 2012 (photo: M. Korunek)

do njezinog postupnog propadanja. Došlo je do ispiranja zidova, kemijske razgradnje vapnenca i izbacivanja soli prilikom djelovanja oborinske vlage, te izbacivanja soli zbog djelovanja kapilarne vlage. Nepovoljno su utjecale i višegodišnje temperaturne promjene, osunčanja tijekom dana te različite dilatacije osunčane i sjenovite strane. Na građevini je došlo do širenja pukotina i razaranja zidova prilikom djelovanja mraza i leda, te razaranja reški korijenjem i kemijskim djelovanjem humusnih kiselina iz vegetacije. Štetu je nanijelo i dinamičko opterećenje koje uzrokuje nastajanje pukotina, kao i rušenje nestabilnih dijelova konstrukcije prilikom potresa ili djelovanjem vjetra. Vandalizam tijekom prošlih stoljeća i krađa kamena korištenog kao građevni materijal dodatno su doprinijeli propadanju utvrde. Zbog svih navedenih nepovoljnih utjecaja, ovaj nam se objekt

do danas očuvao tek kao ruševina, te će se u konačnici kao takav i prezentirati.

Prvi poznati tlocrt grada donosi nam Gjuro Szabo 1920., a njegov opis radi lakšeg snalaženja u tumačenju tlocrta donosimo u cijelosti (sl. 2). On kaže da je *pred glavnim ulazom kod 1. bila graba, danas već gotovo sasvim zatrpana. Nu nekada je bio glavni ulaz kod 2, gdje se i sada razaznaju zazidana vrata, pa se vide znatniji ostatci utvrda, koje su branile taj prvotni ulaz. Kroz taj se ulaz dolazilo u predvorje A, gdje je kod 12 bila neka naprava za obranu toga dijela grada. Litica, na kojoj je sazdan nutarnji dio grada, zahvata i u ovaj dio, iz kojega se kod 6 ulazilo u nutrašnjost. Tu je postojala jaka kula. Prošavši tim ulazom brani grad na desno jaki zid, na lijevo je litica s trošnim ostacima glavnoga dijela grada B; taj je na uglovima bio pojačan tesanim kamenom. Nad dobro zaštićenim ulazom kod 8 vidi se prozor s postranim sjedalima. Odavle ide vrlo ruševan zid 13, koji s paralelnim zidom 15 čini uzak hodnik do drugoga dijela grada. Posebni je dio kapela C, koja svojom vrlo solidnom strukturom odaje drugo vrijeme gradnje. Danas je tako zarušena, da se mora ulaziti u grad ondje, gdje je nekad bio svod, komu su se rebra upirala još na sačuvane konsolle. Vanjski su uglovi kapele zaobljeni. Prostor E je nešto niži, a u njem nema danas ništa do kule F, koja je također vrlo oštećena. Treći dio grada G još je niži, a danas je također sasvim prazan, premda je tu moralo biti više zgrada, kako to svjedoči silno krovno crepovlje, što uokolo leži.*⁵⁸

Sagledavanjem utvrde, možemo je podijeliti na nekoliko prostornih i funkcionalnih cjelina koje danas imaju očuvane različite kote terena, a označene su na tlocrtu slovima: A – ulazni plato s obrambenim zidom; B – glavna kula; C – kapela; D – centralni plato s obrambenim zidom; E – plato nepravilnog pravokutnog tlocrta s obrambenim zidom; F – ostatci kružne kule; G – posljednji, najniži plato

⁵⁸ Szabo, G. (1920.): nav. dj.: 80-82, 90.

11 Polustup (služba) koji nosi konzola na spoju južnog i istočnog zida svetišta u unutrašnjosti kapele utvrde Grebengrad (foto: M. Korunek)

Jamb (service) carried by a console at the junction of the south and east wall of the sanctuary inside the chapel of Fort Grebengrad (photo: M. Korunek)

12 Konzola koja nosi polustup (službu) na spoju južnog i istočnog zida svetišta u unutrašnjosti kapele utvrde Grebengrad (foto: M. Korunek)

Console carrying the jamb (service) at the junction of the south and east wall of the sanctuary inside the chapel of Fort Grebengrad photo: M. Korunek)

s obrambenim zidom (sl. 3).⁵⁹ Za lakše praćenje dosadašnjih izvedenih radova, pojedini nalazi i intervencije također su označeni na tlocrtu brojevima: 1 – naknadno zazidani stariji ulaz u grad; 2 – današnja komunikacija između ulaznog i glavnog platoa; 3 – urušeni dio sjevernog zida saniran 2011.; 4 – fragment istočnog zida kapele na spoju s trijumfalnim lukom; 5 – ležajevi za drvene grede u sjevernom zidu kapele; 6 – proširenje sjevernog zida kapele i očuvana žbuka; 7 – urušeni zapadni zid lađe kapele; 8 – novoformirana staza s rukohvatima oko kule kružnog tlocrta; 9 – prirodna stijena u produžetku najnižeg platoa; 10 – privremene stubice ispred glavnog ulaza u utvrdu (sl. 3).

Ulazni dio (sl. 2-A, 3-A, 4, 5) nalazi se na prosječnoj apsvisini od 483,70 m, a na tom dijelu su vanjski zidovi najočuvaniji na sjeveroistočnoj strani, gdje se u sjevernom zidu nalaze zazidana vrata, najvjerojatnije nekadašnji, prvobitni ulaz u utvrdu (sl. 2-2, 3-1, 6). Pretpostavlja se da je ovaj ulaz nastao u 13. stoljeću, te da je zazidan u 15. stoljeću.⁶⁰ Treba napomenuti da je prema današnjem stanju očuvanosti sam

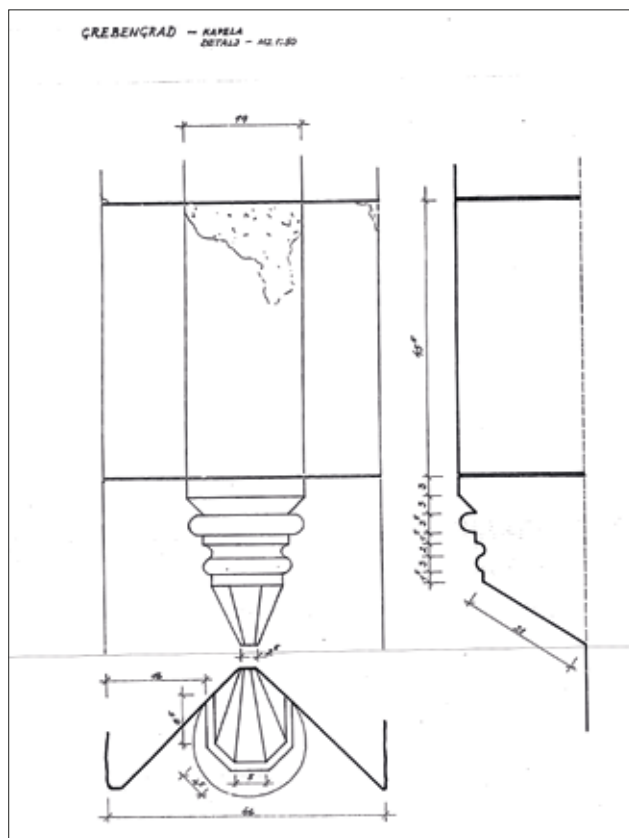
⁵⁹ Zidovi utvrde u odmaku su na strane svijeta, ali će se ovdje radi lakšeg snalaženja koristiti odrednice kao npr. sjeverni (sl. 3-3), južni (sl. 3-11), istočni (sl. 3-4) i zapadni zid (sl. 3-7).

⁶⁰ Horvat, Z. (1998.): Ulazi u burgove 12.–15. st., *Prostor*, No. 6, 1-2 (15-16), 51.

ulaz, ali i njegov zazid teško preciznije datirati, a jedina razlika uočava se u tome što je zazid građen mjestimično i opekom, dok je okolno zide izvedeno isključivo od kamena. Zidovi na istočnom i južnom dijelu ulaznog platoa danas su slabije očuvani nego na tlocrtu (sl. 2-1, 2-12), a na zapadnoj strani ovaj se plato naslanja na središnju kulu utvrde (sl. 2-6, 3-2, 4, 5). Debljina očuvanih zidova ulaznog dijela varira od 0,96 do 3,55 m. U literaturi nalazimo podatak da je izvorni čeon zid bio debljine 1,85 m, te da je kasnije podebljan na 3,65 m.⁶¹

Iz ovog ulaznog dijela na središnji plato ulazi se kroz otvor, koji je evidentno naknadno proširen (sl. 3-2). Središnji plato sastoji se od glavne kule (sl. 2-B, 3-B, 7), koja je izrađena na prirodnoj stijeni, aps. visina 497,24 m, a tlocrtno je nepravilnog oblika upravo zbog prilagođavanja konfiguraciji terena. Debljina njezinih očuvanih zidova varira od 0,86 do 2,74 m. Koliko se danas može razaznati, to je bila građevina koja se sastojala od triju etaža. Raspored očuvanih otvora zasigurno će pomoći prilikom definiranja raspodjele prostora unutar objekta i utvrđivanja njegovih građevinskih faza. Ovaj centralni dio, odnosno sama glavna

⁶¹ Miletić, D. (2012.): *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 245.

13 Prikaz službe i konzole iz kapele utvrde Grebengrad, M: 1:50, 1955. (MKRH, Planoteka uprave za zaštitu kulturne baštine, TBMF 29510)

Display of the service and console from the chapel of Fort Grebengrad, Scale: 1:50, 1955 (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Archive of Plans of the Directorate for the Protection of Cultural Heritage, TBMF 29510)

kula morala je prvobitno biti najstariji dio utvrđenja, koje se s vremenom postupno proširuje i pregrađuje. Izgradnja ovog središnjeg dijela grada, s više stambenih prostorija koje omogućavaju ugodnije stanovanje, u literaturi je datirana u sredinu 15. stoljeća.⁶² Sjeverno i zapadno od glavne kule nalazi se utvrđeno dvorište (sl. 2-D, 3-D), danas na aps. visini 482,68 m. Ovaj centralni plato s glavnom kulom i dvorištem nepravilnog je pravokutnog tlocrta, a prosječnih je dimenzija 60 x 40 m.

Na južnoj strani centralnog platoa utvrde nalazi se kula pravokutnog tlocrta sa zaobljenim uglovima na svojoj južnoj, vanjskoj strani (sl. 2-C, 3-C, 8, 9, 10). Temeljem nalaza arhitektonske plastike možemo je odrediti kao kapelu, a današnja razina poda u njoj, aps. visina 487,40 m, zapravo se nalazi okvirno nešto više od pola metra iznad konzola koje nose polustupove (službe), a nekada su bile dio svodne konstrukcije (sl. 11, 12, 13). Prosječna širina njezinih zidova je 2 m, a najoštećeniji je istočni zid kapele kojemu u gornjem dijelu na mjestima nedostaje i do metar širine izvornog zida (sl. 3-4, 9, 10). U literaturi nalazimo

podatak da su ukupne dimenzije kapele 3,10 x 6,20 m.⁶³ Međutim, prema dosadašnjim spoznajama kapela je većih dimenzija, a sastojala se od dvaju prostora, svetišta i jednobrodne lađe, koji su bili odijeljeni trijumfalnim lukom. Spomenute se dimenzije, dakle, odnose samo na njezino svetište. Svaki od ovih dvaju prostora bio je svodjen jednim svodnim poljem, a svodove i u lađi i u svetištu nosile su službe, odnosno polustupovi na konzolama (sl. 11, 12, 13). Ukupne unutarnje dimenzije kapele su 9,35 x 6,20 m, s tim da duljina svetišta iznosi 3,05, a lađe 5,70 m, dok je trijumfalni luk širine 0,60 m. Kapela tlocrtno izlazi izvan linije obrambenih zidova sa svojim svetištem i dijelom istočnog zida lađe, dok je veći dio lađe integriran u korpus same utvrde (sl. 3-C). Na zapadnom zidu svetišta, s vanjske strane, nalazi se zazidani prozorski otvor manjih dimenzija. Ova kapela u literaturi je prepoznata i određena kao starija branič-kula, u koju se tijekom 15. st. ugrađuje kapela.⁶⁴ Međutim, današnje stanje kapele upućuje na njezino jedinstveno vrijeme nastanka, što potvrđuju službe i konzole kojima rubovi klesanaca prate os lica zida u unutrašnjosti, te potpun izostanak bilo kakvih tragova pregradnji (izuzev spomenutog zazidanog prozora manjih dimenzija) ili naknadnih ugradnji. Iz literature navodimo i podatak o starijem svodnom rebro koje je kao spolija uzidano u zid kapele,⁶⁵ što zapravo potvrđuje da ova struktura nastaje kasnije kao kapela, te da je starija kamena građa prilikom njezine izgradnje upotrijebljena sekundarno kao građevni materijal. Konzole očuvane u unutrašnjosti kapele izlaze iz peterostrane osnove i jednostavno su profilirane konkavnim i konveksnim trakama, a dolje završavaju napako okrenutom piramidom (sl. 11, 12). Na arhitektonskom detalju gornji dio konzole prikazan je u polukružnoj formi (sl. 13), međutim on je peterostranog oblika kao i piramida na njezinom donjem dijelu (sl. 12). Ovakav tip konzola dolazi u raznim inačicama, a najbližnje su one u svetištima župnih crkava sv. Marije Magdalene u Štrigovi i sv. Šimuna i Jude u Markuševcu, dok su nešto jednostavnijeg oblikovanja one pronađene unutar srušenog kompleksa pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije i svih Svetih, odnosno sv. Jelene u Šenkovcu. Slične konzole nalazimo i u svetištu i sakristiji župne crkve Kraljice svete Krunice u Remetincu, koja je bila pod patronatom grebengradskih vladara, međutim one su polukružne, a ne peterostrane forme. Ovaj oblik konzola dosta je učestao u gotičkom periodu, a koristi se u dužem vremenskom rasponu od 14. pa sve do u 16. stoljeće. Stoga možemo zaključiti da se izgradnja grebengradske kapele dogodila upravo u navedenom vremenskom okviru.

63 Miletić, D. (2012): nav. dj. 231.

64 Horvat, Z. (2007.): Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. stoljeća, *Prostor*, No. 15, 1 (33), 30; Horvat, Z. (1999.): Kapele u burgovima 13.–15. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Prostor*, Vol. 7, No. 2(18), 183, 195.

65 Horvat, Z. (1999.): nav. dj.: 195.

62 Horvat, Z. (2009.): Stambeni prostori u burgovima 13.–15. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Prostor*, No. 17, 1 (37), 36.

14 Ostatci kružne kule na zapadnom dijelu centralnog platoa utvrde Grebengrad, 2010. (foto: M. Korunek)
Remains of the circular tower in the western part of the central plateau of Fort Grebengrad, 2010 (photo: M. Korunek)

Sa zapadne strane ovog središnjeg platoa nalazi se nešto uži i niži plato nepravilnog pravokutnog tlocrta (sl. 2-E, 3-E), dimenzija približno 42 x 18 m, prosječne aps. visine 478,54 m, koji završava na zapadnoj strani kulom kružnog tlocrta (sl. 2-F, 3-F, 14). Ovaj plato najvjerojatnije nije bio integralni dio prvobitnog, starijeg utvrđenja, nego se formira kasnijom dogradnjom u vrijeme protuosmanlijske obrane, baš kao i posljednji, najniži plato (sl. 2-G, 3-G). Zidovi koji sa sjeverne i južne strane omeđuju ovaj plato danas su slabije očuvani i obrasli vegetacijom, a vidljivi su isključivo s vanjske strane utvrde. Kružna kula izrazito je oštećena i samo se na južnoj strani očuvao dio njezina zida do visine od oko 7 m (sl. 14). Zapadno od ove kružne kule nalazi se posljednji i ujedno najniži plato utvrde Grebengrad (sl. 2-G, 3-G), na aps. visini 468,14 m. Taj plato se sužava prema zapadu i

15 Djelomično urušeni sjeverni zid centralnog platoa utvrde Grebengrad, stanje 2009. (foto: M. Korunek)
Partially collapsed northern wall of the central plateau of Fort Grebengrad, condition in 2009 (photo: M. Korunek)

16 Sjeverni zid centralnog platoa utvrde Grebengrad nakon sanacije, stanje 2012. (foto: M. Korunek)
Northern wall of the central plateau of Fort Grebengrad following remediation, condition in 2012 (photo: M. Korunek)

završava na prirodnoj stijeni, koja se strmo spušta prema podnožju brijega (sl. 3-9). Zidovi koji omeđuju ovaj plato također su slabije očuvani i većim su dijelom prekriveni vegetacijom. Ukupna duljina utvrde, računajući i prirodnu stijenu na njezinom zapadnom kraju, iznosi oko 178 m, dok njezina širina varira od oko 50 metara pa do tek nekoliko metara.

DOSADAŠNJI RADOVI

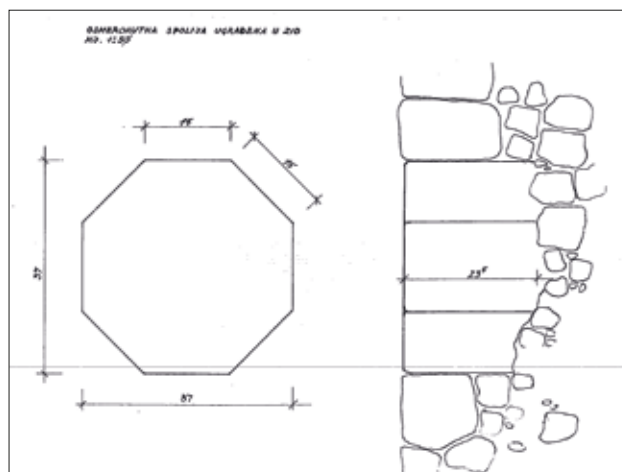
Svi dosadašnji zaštitni radovi bili su usmjereni zaustavljanju daljnjeg propadanja i devastacije utvrde Grebengrad. Tijekom 2006. godine javila se inicijativa od strane grada Novog Marofa⁶⁶ da se započne s arheološkim istraživanjima u kapeli koja je integralni dio utvrde, jer je ideja bila da

66 Ideju o arheološkim istraživanjima kapele potaknuo je tadašnji gradonačelnik grada Novog Marofa Zdravko Malnar.

17 Fragment osmerokutnog stupa pronađen u urušenju sjevernog zida centralnog platoa utvrde Grebengrad (foto: M. Korunek)

Fragment of octagonal pillar found in the debris of collapsed northern wall of the central plateau of Fort Grebengrad (photo: M. Korunek)

18 Osmerokutna spolija ugrađena u zid utvrde Grebengrad, M: 1:50, 1955. (MKRH, Planoteka uprave za zaštitu kulturne baštine, TBMF 29508)

Octagonal spolia built in the wall of Fort Grebengrad, Scale: 1:50, 1955. (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Archive of Maps of the Directorate for the Protection of Cultural Heritage, TBMF 29508)

se 800. godišnjica prvog spomena Grebengrada (određena u 2009.) obilježi upravo u ovoj kapeli. Nakon pregleda same kapele tijekom 2007. godine utvrđeno je da se s arheološkim istraživanjima, zbog statičke ugroženosti, ne može započeti prije sanacije njezinih zidova.⁶⁷ Kako je aproksimacija troškova sanacije zidova kapele bila iznimno visoka, a financijska sredstva nedostatna, privremeno se moralo odustati od arheoloških istraživanja i od planirane sanacije. Sljedeće je godine grad Novi Marof u suradnji s Konzervatorskim odjelom u Varaždinu započeo s radovima čišćenja terena, te se pristupilo raščišćavanju unutrašnjosti utvrde i uređenju pristupa svim njezinim dijelovima. Zbog dugogodišnjeg neodržavanja, utvrda je bila zarasla u drveće i nisko raslinje, te je djelomice bila potpuno nepristupačna i neprohodna (sl. 4, 8). Bilo je nužno provesti čišćenje terena od raslinja, da bi se cijela utvrda mogla adekvatno pregledati i ocijeniti stvarno stanje čitavog objekta. U radovima čišćenja koji su obuhvatili cijelu unutrašnjost i djelomično areal izvan utvrde na istočnom, ulaznom dijelu nije srušeno sve drveće (sl. 4, 5), jer je takav zahvat ocijenjen kao nepotreban, a donekle i štetan. Potpunim uklanjanjem drveća zidovi bi se dodatno izložili djelovanju nepovoljnih vremenskih utjecaja, pa je ono samo prorijeđeno. Tada su izvedene i privremene stube za lakši pristup objektu na ulaznom dijelu (sl. 3-10), a izvedena je i staza s rukohvatima uz ostatke kružne kule, koja vodi na do tada nepristupačan najniži zapadni plato (sl. 3-8).⁶⁸ Sve stube i

rukohvati izrađeni su od drva i to na takav način da nigdje ne oštećuju očuvane izvorne strukture zida. Ovaj zahvat privremenog je karaktera i u potpunosti je reverzibilan, ali je bio nužan kako bi se povezali svi dijelovi utvrde, te olakšala komunikacija i prohodnost unutar nje.⁶⁹ Iste godine izrađen je i geodetski snimak postojećeg stanja objekta (sl. 3),⁷⁰ kao osnovna dokumentacija i polazište za sve daljnje radove i zahvate na utvrđi. Tijekom 2009. i 2010. godine nastavljeni su radovi na raščišćavanju prostora utvrde, a potom se krenulo s razvrstavanjem kamene građe potrebne za buduću građevinsku sanaciju zidova.⁷¹

Zbog skromnih financijskih sredstava koja su bila na raspolaganju tijekom 2011., nisu izvedeni planirani radovi na sanaciji kapele, nego se krenulo s građevinskom sanacijom dijela sjevernog zida utvrde koji se urušio 2007. godine (sl. 3-3, 15).⁷² Taj zid u naravi je vanjski sjeverni zid centralnog platoa, a izgrađen je od kamena nepravilnog oblika, dok se samo mjestimično nailazi na opeku. Prilikom njegove izgradnje vezivo je bilo dodatno ojačano umetanjem drobljene opeke, a prilikom sanacije 2011. i 2012. korišteno je samo rimsko vapno bez primjesa opeke (sl. 16). Razlikama u vezivu pokušala se izvesti distinkcija između novog i izvornog zida. Prvo je otkopan uski pojas uz zid s unutarnje i vanjske strane kako bi se dobio zdravi temelj za nadozidanje, koji je temeljito očišćen. S vanjske strane zid je bio urušen do oko 1,50 m ispod današnje razine terena u unutrašnjosti utvrde. Prve je godine izgrađen tek nešto više od razine terena u unutrašnjosti, a u urušenju zida

67 Naručitelj pregleda kapele bio je Gradski muzej Varaždin, jer su se arheološka istraživanja u njezinoj unutrašnjosti trebala provesti pod vodstvom arheologinje Marine Šimek. Izrađeno je „Stručno mišljenje o stanju zida kapele u Grebengradu“ i „Troškovnik radova na sanaciji zida kapele u Grebengradu“, a dokumentaciju je izradio mr. sc. Darko Žagar, d.i.g., iz tvrtke Žagar d.o.o. iz Čakovca.

68 Korunek, M. (2012.): Pregled utvrda, burgova i kaštela na području Varaždinske županije, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, vol. 28, 234.

69 Radove je provela tvrtka „Novokom“ d.o.o. iz Novog Marofa.

70 Geodetski snimak postojećeg stanja utvrde Grebengrad, 2008., Ured ovlaštenog inženjera geodezije Rajko Milić, Novi Marof.

71 Radove je izvela tvrtka „Novokom“ d.o.o. iz Novog Marofa.

72 Radove je izvela tvrtka „Novokom“ d.o.o. iz Novog Marofa.

19 Južni zid svetišta kapele utvrde Grebengrad u tijeku sanacije 2012. (foto: M. Korunek)

Southern wall of the sanctuary of the chapel of Fort Grebengrad in the course of remediation in 2012 (photo: M. Korunek)

20 Zapadni zid svetišta kapele utvrde Grebengrad u tijeku sanacije 2012. (foto: M. Korunek)

Western wall of the sanctuary of the chapel of Fort Grebengrad in the course of remediation in 2012 (photo: M. Korunek)

pronađen je fragment oktogonalnog stupa (sl. 17). Sličan fragment je 1955. dokumentiran kao ugrađena spolija (sl. 18), a teško je sa sigurnošću potvrditi radi li se o istom fragmentu.

U proljeće 2012., uz redovito održavanje i čišćenje unutrašnjeg prostora utvrde od vegetacije, nastavljena je i sanacija sjevernog zida, koji je dodatno povišen, pa mu je završna visina bila u prosjeku 1,80 m iznad današnje razine funkcioniranja u unutrašnjosti (sl. 16). Tada je u unutrašnjosti utvrde niveliran čitav pojas uz taj očuvani i sanirani dio zida, a u urušnju je pronađeno nekoliko obrađenih profiliranih kamenih fragmenata.⁷³

U jesen iste godine krenulo se sa sanacijom zidova kapele u njezinoj unutrašnjosti (sl. 19, 20). Prije početka radova unutrašnjost kapele bila je ispunjena građevnim materijalom nastalim urušavanjem njezinih zidova, ali i zidova glavne kule (sl. 21), te je u pripremnim radovima 2012. godine kapela raščišćena, ispražnjena i nivelirana na jednu kotu (sl. 9). Tada je pripremljen i kamen za daljnju građevinsku sanaciju. Tijekom radova na raščišćavanju unutrašnjosti kapele potvrđeno je postojanje zida trijumfalnog luka prosječne širine 0,60 m, te fragmentarno očuvane službe, odnosno polustupovi i konzole u svim uglovima lađe i svetišta. Fragment istočnog zida koji samostalno stoji na spoju svetišta i lađe i koji je izrazito oštećen i prijeto urušavanjem, očuvao se zapravo iz tog razloga što je učvršćen poprečnim zidom trijumfalnog luka (sl. 3-4). U tadašnjim ga se radovima pokušalo učvrstiti spajanjem s očuvanim sjevernim dijelom istočnog zida, ali je prilikom otvaranja utvrđeno da se on na tom dijelu ne može nadozidati, jer se ispod nalazi niša kojoj je gornji dio uništen. Najvjerojatnije je to oštećenje oslabilo stabilnost zida, što je u konačnici rezultiralo njegovom

lošom očuvanošću.⁷⁴ U radovima 2012. godine u sjevernom zidu kapele pronađeni su četvrtasti ležajevi za drvene grede, koje su najvjerojatnije nosile drvenu konstrukciju u vidu balkona, odnosno galeriju ili emporu u unutrašnjosti (sl. 3-5, 22). Temeljem analogija, postojanje empure u kapeli u Grebengradu već ranije je pretpostavio Zorislav Horvat.⁷⁵ Pronađeni četvrtasti ležajevi nalaze se u zidu koji je uvučen u odnosu na osnovni volumen lađe, koji nam je definiran svodnom konstrukcijom, te se čini da je proširenje lađe prema sjeveru nastalo kao potpora drvenoj konstrukciji (sl. 23). U sjeveroistočnom uglu lađe pronađena je vapnena žbuka koja ukazuje da je unutrašnjost kapele, barem na tom dijelu, bila obojena u bijelo (sl. 3-6, 23). Zanimljivo je da su sve otkrivene službe i konzole ugaone, osim one koja je pronađena u sjeverozapadnom uglu lađe. Ondje se služba nalazi na ravno formiranoj podlozi, što sugerira nastavak zida prema zapadu. Nasuprotna služba na spoju lađe i trijumfalnog luka je ugaona kao i ostale u čitavoj kapeli, što ukazuje da je zapadno proširenje izvan osnovnog gabarita lađe bilo nešto uže od same lađe. Sam zapadni zid lađe, koji je bio na znatno višoj koti od pronađenih konzola, urušio se 2009. godine, a sada prilikom snižavanja nivoa poda u kapeli njegov nastavak nije detektiran (sl. 3-7).

Na prostoru utvrde kontinuirano se pronalaze pokretni nalazi, a fragmenti novovjeke keramike, kamene topovske kugle i nekoliko kostiju danas je izloženo u vitrini uz planinarski dom u neposrednom okolišu utvrde. Pronađeno je i nekoliko obrađenih fragmenata kamene plastike, koji su u ovoj fazi privremeno pohranjeni u kompleksu planinarskog doma i u prostorijama tvrtke „Novokom“ d.o.o. u Novom Marofu. Posebno je zanimljiv fragment koji na

73 Radove je izvela tvrtka „Novokom“ d.o.o. iz Novog Marofa.

74 Radove je izvela tvrtka „Novokom“ d.o.o. iz Novog Marofa.

75 Horvat, Z. (1999.): nav. dj.: 187.

21 Pogled na sjeverni zid i urušeni dio zapadnog zida kapele utvrde Grebengrad, stanje 2009. (foto: M. Korunek)
View of the northern wall and collapsed part of the western wall of the chapel of Fort Grebengrad, condition in 2009 (photo: M. Korunek)

22 Sjeverni zid kapele utvrde Grebengrad, unutrašnjost, stanje tijekom radova 2012. (foto: M. Korunek)
Northern wall of the chapel of Fort Grebengrad, interior, condition in the course of works in 2012 (photo: M. Korunek)

23 Proširenje sjevernog zida lađe, ostatci žbuke i polustup (služba) na spoju sjevernog i istočnog zida kapele utvrde Grebengrad otkriveni tijekom radova 2012. (foto: M. Korunek)
Extension of the nave northern wall, remains of plaster and jamb (service) at the junction of the north and east wall of the chapel of Fort Grebengrad discovered in the course of works in 2012 (photo: M. Korunek)

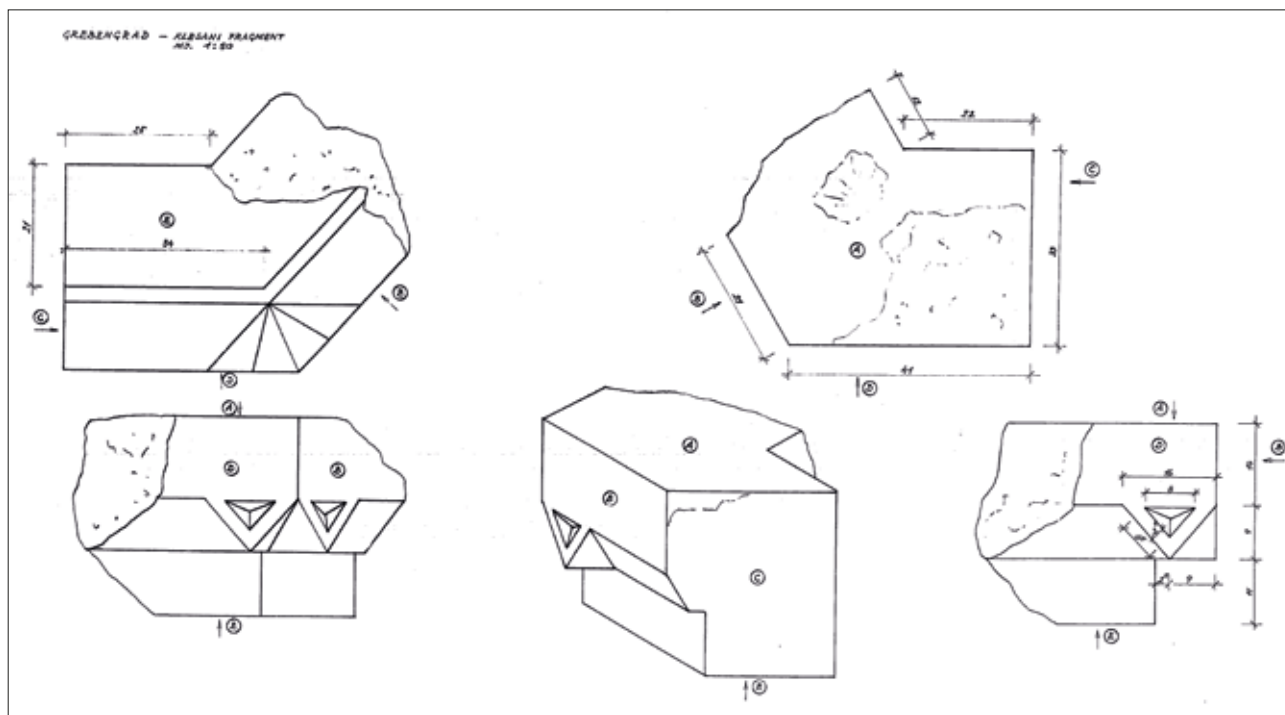
24 Utvrda Grebengrad, dekorirani klesani kameni fragment, najvjerojatnije dio sokla ili vijenca (foto: M. Korunek)
Fort Grebengrad, decorated carved stone fragment, most probably part of plinth or cornice (photo: M. Korunek)

sebi ima isklesane trokutaste dekoracije (sl. 24, 25). On je pronađen i dokumentiran ranije, ali kako je postojala opasnost od oštećenja, tijekom zadnjih radova uklonjen je s utvrde i privremeno pohranjen u planinarskom domu. U ovom trenutku nije ga moguće precizno odrediti, ali najvjerojatnije se radi o ulomku klesanog kamenog sokla ili vijenca.

Treba napomenuti da su, unatoč iznimno skromnim financijskim sredstvima koja su bila osigurana tijekom proteklih pet godina, ipak vidljivi pozitivni pomaci na održavanju i sanaciji same utvrde. Tijekom 2012. godine izrađen je i Strateški plan obnove i prezentacije utvrde Grebengrad, u kojemu su utvrđeni dugoročni ciljevi, te razrađene konkretne mjere i aktivnosti za sanaciju i stabilizaciju

zidova za razdoblje od 2013. do 2015. godine.⁷⁶ Planirana je sanacija i stabilizacija postojećih nadzemnih struktura zida kapele, dok će se na ostalim dijelovima ona provoditi sukladno financijskim mogućnostima. Arheološka istraživanja planirat će se prema dinamici građevinske sanacije i to na dijelovima koji će biti statički sigurni. Istraživanja neće biti moguće provesti u sljedeće tri godine, ali ih svakako treba planirati u budućnosti, jer će nam pružiti vrijedne podatke o starosti samog objekta, kontinuitetu života u njemu, ali i načinu njegovog korištenja. Na pojedinih dijelovima, posebice na dijelu ispod glavne kule,

.....
76 Koordinator izrade Strateškog plana bio je gradonačelnik grada Novog Marofa mr. sc. Darko Hrenič, a izradile su ga Kristina Matijašec, dipl. oec. (Grad Novi Marof) i mr. sc. Marijana Korunek (Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Varaždinu).

25 Utvrda Grebengrad, klesani fragment, M: 1:50, 1955., (MKRH, Planoteka uprave za zaštitu kulturne baštine, TBMF 29509)

Fort Grebengrad, carved fragment, Scale: 1:50, 1955., (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Archive of Maps of the Directorate for the Protection of Cultural Heritage, TBMF 29509)

čini se da je razina funkcioniranja bila niža i do nekoliko metara od današnje, pa se može pretpostaviti da će se pronaći i unutrašnji zidovi. Time će raspored prostorija i njihova namjena, te sama komunikacija unutar objekta biti mnogo jasniji.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na kraju možemo zaključiti da je obnova i prezentacija ovog vrijednog fortifikacijskog objekta na samom početku, te da će nam budući zahvati i istraživanja zasigurno dati mnogo jasniju i bogatiju sliku o njegovom razvoju i građevinskim fazama, kao i o svakodnevnom životu koji se odvijao u njemu. Utvrda Grebengrad nastoji se obnoviti, ne samo zato jer je vrijedno kulturno dobro, već i stoga jer predstavlja okosnicu kulturne, turističke i edukativne ponude novomarfskog kraja i pruža snažan osjećaj identiteta tamošnjem stanovništvu. Posebnu vrijednost utvrde daje njezina povijesna važnost, jer je izvorište iz kojeg se razvija i naseljava nizina, odnosno mjesto koje je omogućilo nastanak današnjega grada Novog Marofa. Grad Novi Marof prepoznao je potencijal utvrde te u suradnji s Ministarstvom kulture, Konzervatorskim odjelom u Varaždinu, od 2008. godine sustavno radi na zaustavljanju njenog daljnjeg propadanja i devastacije.

Konačni cilj obnove je oživjeti utvrdu stavljajući je u funkciju atraktivne kulturne i turističke destinacije, uključivši pri tome i prirodne vrijednosti i ljepote njenog šireg

prostora. Nije dovoljno samo obnoviti i sanirati zidove, već je potrebno osmisliti i popratne, popularne sadržaje i time sve potencijale maksimalno iskoristiti. U ponudu treba uklopiti i planinarski dom, koji sa svojim smještajnim kapacitetima nudi nove ekonomske momente, te tri tradicijske kuće nekadašnjeg zaseoka Čamići, koje se nalaze neposredno uz njega. Postavljanjem kulturno-povijesne zbirke u ove tradicijske kuće lokalitet bi se mogao dodatno oživjeti.

Nematerijalna baština vezana uz utvrdu Grebengrad također je bogata i raznolika i može se iskoristiti kao dodatni element za njezinu kvalitetnu prezentaciju. Postoje brojne legende, kao npr. legenda o ovci i spašavanju od Turaka ili predaja o podzemnim tunelima koji su spajali Grebengrad sa župnom crkvom Blažene Djevice Marije Kraljice sv. Krunice u Remetincu, a mogle bi biti zanimljive teme za razne edukativne radionice.

Kako Grebengrad možemo gledati kao značajniji turistički potencijal ove mikroregije, potrebno ga je dodatno promovirati u okviru postojećih planinarskih staza, ali i povezati s drugim fortifikacijskim objektima na ovom području, poput Kamene Gorice, Puste Bele, Pake ili Čanjeva. Popularizacijom Grebengrada stvorit će se i preduvjet za razvoj obrtništva ovog kraja. Trenutno je u izradi logotip lokaliteta, koji će omogućiti stanovništvu da se aktivno uključi u turističku ponudu plasiranjem svojih proizvoda s predznakom *grebengradski*. Sagledavanje problematike očuvanja i održivosti

ove utvrde s aspekta više različitih struka zasigurno će u konačnici dati pozitivan rezultat, koji će opravdati znatna ulaganja potrebna za njegovu realizaciju.

DOKUMENTACIJA

- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine
 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Planoteka Uprave za zaštitu kulturne baštine
 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Varaždinu

LITERATURA

- Adamček, J. (1973.): Vlastelinstvo Greben, *Kaj*, br. 4-5, god. IV, Zagreb, 16-23.
 Belaj, J. (2008.): Bela – ivanovečki burg na Ivančici, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 25, Zagreb, 155-182.
Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sabrao T. Smičiklas; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; sv. XII (1914); sv. XIII (1915)
 Filipan, B. (2011.): Odnos topličkog i grebenskog vlastelinstva i plemićkih obitelji te njihove donacije marijanskim svetištima, *Zbornik radova Podno Grebengrada (Sub castro greben)*, Zagreb – Novi Marof, 151-161.
 Horvat, Z. (1998.): Ulazi u burgove 12.–15. st., *Prostor*, No. 6, 1-2 (15-16), 41-66.
 Horvat, Z. (1999.): Kapele u burgovima 13.–15. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Prostor*, Vol. 7, No. 2(18), 181–198.
 Horvat, Z. (2007.): Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. stoljeća, *Prostor*, No. 15, 1(33), 27–41.
 Horvat, Z. (2009.): Stambeni prostori u burgovima 13.–15. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Prostor*, No. 17, 1(37), 33–51.
 Klaić, V. (1909.): Krapinski gradovi i predaje o njima, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, nova serija, br. X., Zagreb, 1908/9, 1-32.

Korunek, M. (2012.): Pregled utvrda, burgova i kaštela na području Varaždinske županije, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, vol. 28, 227-250.

- Košćak, A. (1998.): *Remetinec i Oštrice*, Zagreb – Remetinec.
 Koščak, I. (1973.): Od Grebengrada do Novog Marofa, *Kaj*, IV, br. 4-5, 71-73.
 Laszowski, E. (1902.): *Hrvatske povijesne građevine*, Knjiga I, Zagreb
 Matijević Sokol, M. (2009.): Povlastica Andrije II. Varaždina iz 1209. g., Povijesno-diplomatička analiza, 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009., *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, Varaždin, 19-26.
 Miletić, D. (2012.): *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb.
 Nadilo, B. (2004.): Ruševine zamkova na jugoistočnim obroncima Ivanšćice, *Građevinar*, 56-2, 105–110.
 Szabo, Gj. (1920.): *Srednjovječni gradovi i Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb.
 Szabo, Gj. (1940.): *Hrvatsko Zagorje*, Zagreb.
 Szentpétery, I. (1923.): *Az Arpád – házi királyokok leveleinek kritikái jegyzéke (Regesta regum stirpis Arpadianaecritico-diplomatica)*, sv. I, Budimpešta, 1-3.
 Šišić, F. (1914.): *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb.
 Tanodi, Z. (1943.): Izpravnost varaždinske darovnice iz god. 1209., *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. I, sv. 4, Zagreb, 289-315.
 Tkalčec, T. (2002.): Stari grad Čanjevo, *Cris*, god. IV, br. 1/2002, 18–25.
 Vukičević-Samaržija, D. (1993.): *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb.
 Zimanyi, V. (1962.): *A herceg Battyány család leveltára*, Budapest.

Summary

FORT GREBENGRAD NEAR NOVI MAROF

A larger number of structures of fortification character has been recorded so far in the region of the Varaždin County, some of which were built in the prehistoric era and then later in antiquity, the Middle Ages and Early Modern. Particularly prominent among those is Fort Grebengrad, probably built in the course of the second half of

the 13th century and deserted beginning 18th century. The article gives an overview of historic circumstances as a basis for understanding the fort, a description of its current state and an overview of construction and conservation interventions implemented so far for its preservation.

